

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

128:1. 2008

AVHANDLINGSRECENSIONER

Kvinnor och män donerar

– en arvs- och prestigefråga?

Catharina Andersson, *Kloster och aristokrati: nunnor, munkar och gåvor i det svenska samhället till 1300-talets mitt*, Dissertations from the Department of History, Göteborg University, 49, Göteborg: Historiska institutionen, 2006. 436 s. (Summary: Monasticism and aristocracy: nuns, monks and gifts in Swedish society until the middle of the fourteenth century.)

Catharina Andersson har skrivit en till sidantalet omfattande avhandling som består av sju kapitel. Hon vill visa att aristokratiska kvinnors klosterinträden i stället för giftermål under perioden 1250–1350 bidrog till att upprätthålla könsordningen i samhället. Vad var orsaken till att aristokratiska män inte i samma utsträckning sökte sig till kloster? Vad fanns det för motiv bakom aristokratin donationer av så stora egendomar till en ickeskyld? Anderssons bidrag till den svenska medeltidsforskningen ligger just i att hon konsekvent haft ett genus-teoretiskt perspektiv, men hon redogör bara kortfattat för detta i sitt inledningskapitel. Det övergripande syftet med hennes undersökning anser hon vara att analysera klosterväsendets funktion i det medeltida aristokratiska samhället. Detta gör hon genom att dels studera vilka som inträtt i kloster, dels vilka som donerat. Donationer och inträden redovisas genomgående i tablåer (Anderssons beteckning), vilka ibland ställs upp utifrån kronologi, ibland utifrån vad som donerats och ibland utifrån vem som donerat.

Hennes undersökningsmaterial är blygsamt. Utslaget på den undersökta perioden skulle det knappt röra sig om ett brev om året. Underlaget för att säga något om mäns inträden för att bli munkar begränsar sig till tre brev, medan det för kvinnors del rör sig om ett femtiotal brev. För att förklara varför det är så (sjätte kapitlet) tar Andersson hjälp av forskning om mansideal. Som donatorer förekommer däremot män i nästan lika hög grad som kvinnor.

Innan hon kommer fram till sitt övergripande syfte och sina frågeställningar redogör hon för skillnaden mellan konvent och kloster, men skillnaden blir aldrig tydlig. Det hade varit värdefullt för de kommande undersökningarna om detta gjorts mer stringent, eftersom man kan förvänta sig att konventens öppnare förhållanden till omvärlden också påverkade hur aristokratin förhöll sig till dem – till skillnad mot hur den förhöll sig till de slutna klostren. Andersson har också ovidkommande redogörelser för konvent och klostrets exakta grundläggningstid, läge, plats, grundare och annat. Hon har också ett avsnitt om cisterciensorden i

svensk forskning som kunde ha kortats betydligt, eftersom detta inte har någon bäring på vad hon själv kommer att studera, nämligen klosterväsendets sociala roll.

I sitt andra kapitel, "Gåvor och diplom", redogör hon utförligt för inhemsk men framför allt för utländsk medeltidsforskning om gåvoinstitutet. Trots detta lyckas hon inte visa på vilka sätt forskningsresultaten kommer att hjälpa henne, vare sig i hennes metodologiska upplägg eller i hennes tolkningar av materialet. Det verkar som att hon inte förstått vidden av gåvans betydelse. Förutsättningen för gåvoekonomi, understruket av flera forskare, var ju det implicita eller explicita kravet på återgåldandet av gåvan, vilket hon nämner flera gånger men inte tar hänsyn till i sin undersökning. Det var detta växelspel som upprätthöll relationen. Ändå framhärdar Andersson med att hon skall studera donatorerna och inte vad klostren och konventen gav tillbaka trots att det övergripande syftet är att studera klosterväsendets funktion.

Andersson tycks endast ta fasta på den förändring över tid som forskningen om gåvor påvisat, nämligen att gåvan ändrar form från omfattande jordagåvor, utan uttalad gengåva, till mindre omfattande gåvor, med uttalade anspråk på vad gengåvan skulle vara. Men hon väljer att inte använda begreppen uttalade och outtalade gengåvor utan menar, efter Aaron Gurjevitj, att förändringen av gåvorna dels speglar en ekonomisk förändring i samhället, dels ett ändrat förhållande mellan givare och mottagare – något som hon inte lyckas visa i sin avhandling. De äldre donationerna speglar, enligt Gurjevitj, ett samhälle där de personliga relationerna dominerade och de nyare ett samhälle som vilade på ekonomiska överenskommelser, vilket han kallar förtingligade relationer. Den internationella forskningen har också påvisat att lägre sociala skikt bidragit med gåvor ju närmare tidigmodern tid vi kommer. Av denna anledning formulerar Andersson en frågeställning med vilken hon vill få svar på vilka som donerade, vad de donerade och hur mycket de donerade. Frågeställningen besvaras i kapitel tre och fem.

En allvarlig metodologisk och teoretisk brist är att Andersson inte problematiserar vad en gåva eller ett "inträdesdiplom" är för något. Hon kommer visserligen in på en diskussion om vad "provent" kan vara, men den är varken uttömmande eller tillräcklig. Det hade för den kommande framställningen varit nödvändigt för läsaren att veta vilka olika typer av donationer som faktiskt förekom under hennes undersökningsperiod (1250–1350). Intressant hade också varit att få veta vilka typer som borde hänföras till de äldre formerna av donationer (som hon kallar personliga) och vilka som hörde till de yngre formerna (som hon kallar förtingligade). Hon ger oss två olika kategorier: "klosterinträden" och "upptagande i brödraskap". Alla vistelser i kloster benämns klosterinträden, förutom de vistelser som benämns brödraskap. En distinktion görs angående klosterinträdena: hon skiljer på egna inträden med egen donation och inträden där en släkting eller oskyld varit donator. Jag anser att hon borde ha hållit sig till de begrepp som finns,

så att de donationer som gavs utan uttalad gengåva för att någon skulle gå i kloster med avsikt att bli munk eller nunna bör kallas för ingiften. De fundationsdonationer som gavs bör kallas för fundationsdonationer. De donationer i vilkas brev gengåvan uttalades som en önskan om att få äldrevård eller själavård bör kallas så (oavsett om vården skedde i kloster eller konvent). Många gånger bestod donationerna av flera delar, till exempel en själågåva, och i samband med denna även ett sekulärt brödraskap. Hon borde inom sin kategori "brödraskap" ha gjort den distinktion som fanns under hennes undersökningstid, nämligen mellan sekulära brödraskap (där man fortsatte leva på sin egen gård och vid speciella tillfällen vistades i konventet) och regulära (där man avgav klosterlöften och bodde på konventet). Det säger sig självt att olika typer av donationer gav upphov till olika typer av relationer.

Catharina Anderssons första undersökningskapitel är hennes bästa. Där fungerar hennes enkla indelning fint och resultaten är intressanta och övertygande. De klosterinträden som studeras i detta kapitel är just ingiften för att bli nunna. Hon går igenom alla diplom genomförda av någon annan än den inträdande kvinnan själv, för att fastställa om donatorerna hörde till "riksaristokratin" eller till en "lokalt verkande aristokrati". I fem tablåer redovisas och kommenteras döttrars och kvinnors klosterinträden. Tablåerna är upprättade dels utifrån hur mycket donatorn donerar i jord (eller pengar), dels utifrån hans/hennes släktskap med den donerade personen. Doneras motsvarande ett markland eller mer definieras donatorn som tillhörande riksaristokratin. Slutsatsen bygger främst på de genealogiska studier Andersson gjort av donatorn och det vi känner till om dennes släkt och dennes eventuella titel. De som av Andersson definieras som lokal aristokrati skänkte i snitt ett halvt markland. I de fall donationerna inte uttryckligen värdesatts i diplomaten har hon förtroendeingivande omräknat vissa begrepp och fått fram en approximativ siffra. Framför allt har begreppet "curia" omräknats till att omfatta åtminstone ett markland.

De resultat hon kommer fram till är att inga kungadonationer (fundationsdonationer), räknat på de 54 inträden i denna undersökning, förekommer 1250–1350. Av donationerna härstammar 55 procent från en lokalt förankrad aristokrati och 45 procent från riksaristokratin.

Andersson hade kunnat säkerställa sina resultat angående indelningen riksaristokrati–lokalt förankrad aristokrati, och till och med kunnat differentiera den senare kategorin genom att studera den lagstadgade morgongåvans storlek. Hon hade då fått bekräftat att hennes antagande om att ett markland jord eller mer motsvarade riksaristokratins morgongåvostorlek; ett halvt markland motsvarade svenners morgongåvostorlek och en fjärdedels markland lågrälsets storlek på morgongåva. Men tyvärr gör hon inte detta.

Tiggardordnarna (konventen) som grundades i slutet av 1200-talet i Sverige lockade 17 av undersökningens 54 personer. En enda borgare donerade fyra

döttrar med ingiften som motsvarade 40 mark silver, det vill säga lika mycket som riksaristokratin gav för sina döttrar.

Men kan hon verkligen säga något om den tidsperiod hon undersöker i det tredje kapitlet? Hon redogör aldrig för hur de studerade breven fördelas över hennes hundraårsperiod. Jag har räknat ut att av de 48 brev som studeras är alla utom sju tillkomna från och med år 1300, och hon kan alltså säga något om sekelskiftets första, andra, tredje och fjärde årtionde men knappast något om perioden 1250–1300.

I det fjärde kapitlet vill Andersson besvara frågeställningen om vilka ekonomiska och juridiska skillnader det fanns mellan "inträdesdonationer" och äktenskap. Här jämförs det världsliga äktenskapets hemgift och morgongåva med ingiften till kloster. Ändrades könsordningen om man valde kloster framför att låta dottern ingå äktenskap? En annan fråga är om ingiften var lägre än hemgiften, något som den äldre forskningen hävdar men nyare forskning motsatt sig. Andersson ställer sig bakom de nyare. Själv kom Andersson i det föregående kapitlet fram till att inträdesdonationen ungefär motsvarade den sociala status familjen hade.

Ingiften som gavs för döttrars inträde utgjorde med all sannolikhet deras förskottsarv. Andersson kommer fram till att alla donationer, oavsett kvinnans civilstånd, tillföll klostret på evig tid, och det var också klostret som förvaltade egendomen under kvinnans levnad. Klostret hade både dispositions- och äganderätt. Dessutom var klostret kvinnans förmyndare.

Vid äktenskap fick maken däremot bara förvaltningsrätt över den hemgift maken förde med sig i äktenskapet. Även hemgiften var kvinnans förskottsarv. Maken hade förvaltningsrätt, men hennes släkt hade fortfarande grepp om ägandet. Maken kunde därför inte göra något med hennes jord utan att fråga henne och hennes närmaste släktingar om lov.

Alltså: när en dotter gick i kloster förlorade hennes släkt både äganderätten och dispositionsrätten över jorden. Ingick hon äktenskap behöll hennes släkt greppet om äganderätten.

Varför donerade aristokratin (och särskilt männen) döttrar och ingiften till kloster och konvent? Andersson visar i detta kapitel att de skapade sociala nätverk genom att placera en släkting där. Gåvorna stärkte framför allt fäderns symboliska kapital, hävdar hon. Ingiften var ett uttryck för den sociala position mannen hade eller ville befästa.

I det femte kapitlet blir det uppenbart att hennes enkla indelning mellan inträden och brödraskap inte fungerar. Hon för därför in begreppet proventköp när hon skall kommentera de "inträden" som redovisas i tablå 8 och i påföljande tablå. I detta kapitel tar Andersson itu med de donationer kvinnor gav i samband med att de själva ville gå i kloster eller när de ville få äldrevård eller själavård. Andersson klumpar ihop dessa i en tablå som hon kallar kvinnors eget inträde (15 kvinnor). Men åtminstone hälften av dem var inte ingiften utan olika former av klos-

tervister eller vårdformer, vilket Andersson upptäcker när hon går igenom dem. Hon märker nämligen att de är "villkorade", som hon uttrycker det. Ingiftena var ju inte "villkorade". De hade ju formen av gåva utan uttalad gengåva, medan själägåvor och gåvor för äldrevård av naturliga skäl uttalade vad för typ av vård de förväntade sig genom gåvan. Jag menar att Andersson borde ha upptäckt detta på ett tidigare stadium, innan hon ställde samman sina tablåer. I tablå 9 redovisar hon några äkta par där ett med sin gåva ville gå in i ett sekulärt brödraskap (och alltså bo kvar hemma), ett annat valde att få bo på ett nunnekloster och ett tredje att maken skulle arbeta i klostret som konvers och att hans hustru få underhåll av klostret. Dessa tre olika fall kallar Andersson för "proventköp". Dessa "köp" representerar ett samhälle som håller på att förtingligas, blir hennes slutsats. De var villkorade och inte tidlösa som fädernas donationer. Hon drar slutsatsen att fäderna gav rena gåvor medan kvinnan köpte sig en gentjänst. Men jag menar att hon jämför ojämförbara kategorier. Hon borde ha jämfört fädernas donationer för sina döttrar i kapitel tre med änkornas donationer för sina döttrar i samma kapitel, i stället för att jämföra fädernas donationer för döttrar med kvinnors donationer för eget inträde.

Andersson resonerar vidare att kvinnors inträden inte i lika hög grad ökade släktens symboliska kapital som när fäder skänkte döttrar, trots att hon i detta kapitel kommit fram till att kvinnor, vid ingiften, donerade mycket större summor eller egendomar än män. Hon menar i stället att skapandet av social trygghet spelade stor roll vid kvinnors egna klosterinträden.

När hon kommer till sitt sista undersökningskapitel kategoriserar hon äntligen donationerna. Hon finner detta nödvändigt för att kunna fastslå vilka valmöjligheter det fanns för män. (Vilka valmöjligheter kvinnor hade har inte tagits upp i de tidigare kapitlen). Det blir också nödvändigt av den anledningen att det endast finns tre ingiften bevarade som gäller män. Vad har männen valt i stället, om de inte blev munkar? Munkar rekryterades endast från aristokratin om de hade prästutbildning, hävdar Andersson, därför att de då tillförde klostret teologisk kunskap. Konverser däremot var inga regelrätta munkar, även om de givit klosterlöften. De rekryterades inte från aristokratin i allmänhet, eftersom de bidrog med fysiskt arbete på åkrarna, och fysiskt arbete hörde inte till de ideal aristokratin hyllade.

Däremot fanns det enligt författaren två olika typer av inträden som faktiskt lockade aristokratins män. Det ena var proventköp, i betydelsen att få hjälp och stöd på ålderns höst mot en donation, det andra var brödraskap. Brödraskapen lockade, enligt Andersson, män (och kvinnor) från olika sociala klasser till klostrets bönegemenskap. Detta är endast en beskrivning av det sekulära brödraskapet (det regulära brödraskapet tas inte upp). En sekulär donation innebar att klostret endast hade kontroll över det donerade, medan donatorn själv hade kontroll över all annan egendom, vilket är överflödigt att påpeka. Det är ju självklart att man

har kontroll över sin egendom, eftersom man inte gått i kloster när man är med i ett sekulärt brödraskap. Andersson tycks tro att man verkligen bodde där.

Författaren tycks mena att brödraskapen passade aristokratins män bäst. Inom brödraskapen behöll de sin frihet och sin kontroll, de behöll sitt riddarideal och de vann och kunde upprätthålla sociala kontakter och nätverk. Brödraskapen rekryterade ofta män som befann sig mitt i livet, en tidpunkt då också (utifrån Hirdman) skillnaden i maktbefogenheter mellan kvinnor och män var störst. Proventköp lockade däremot den äldre aristokraten som förlorat mycket av sin ridderliga manlighet. Han hade också förlorat makt och befann sig på ett jämbördigare plan med kvinnor. Båda könen kunde mötas i klostrets värld.

Andersson avslutar kapitlet med orden att det ordinära munklivet utmanade aristokraten ur såväl ett köns- som ett klassperspektiv, och därför valde han hellre brödraskapet. Hon kommer inte alls in på att män kunde få utbildning genom att välja prästbanan; den valde man när man var ung. Detta alternativ stod inte kvinnorna till buds.

Som synes kommer Catharina Andersson i sin avhandling fram till en hel del ny kunskap. Trots bristande metodologisk medvetenhet kommer hon på omvägar fram till vilka typer av donationer som aristokratiska kvinnor faktiskt gav till kloster och konvent och att de oftast valde att bo där, oavsett ålder. Männen däremot valde att bo där först då de blev gamla. Hon har också visat att ingiftesdonationerna ofta var större än en blivande bruds hemgift och att äktenskap i Guds tjänst därmed inte var ett billigare alternativ för frälset än vad ett världsligt äktenskap var. Hennes material för att studera männens agerande är tunt. Delvis beror detta på att hon letat material genom att söka efter ingiftesdonationer. När det gäller andra former av donationer hittar man dem under denna tid ofta i testamenten, och dessa har Catharina Andersson inte särskilt tittat på. Hade hon gjort det hade hon hittat fler små själågåvor till enskilda sockenkyrkor och upptäckt att männens donationer för vård inte skilde sig från kvinnors. Beträffande själågåvor och gåvor för äldrevård gavs dessa ofta tillsammans om båda makarna var i livet. Det var ju den gemensamma egendomen som i de flesta fall skänktes, och därmed utfördes handlingen tillsammans. När änkan eller änkingen gjorde detta på egen hand måste donationen godkännas av de närmaste arvingarna, eftersom det var deras framtida arv som donerades. Antingen nämns i brevet vilka som har godkänt donationen, eller så ser man av sigillerna vilka som godkänt den.

Jordagåvor handlade om att ge bort framtida arv. Själågåvan gavs för att böner och mässor skulle hållas under en bestämd tid för de familjemedlemmar som är uppräknade i brevet. De som uppräknades och fortfarande var i livet beseglade donationen. Ingiftesdonationen utgjorde dotterns framtida arv, men gick man i kloster så förlorade man rätten att arva sina föräldrar när de väl dött. Ingiftesdonationen kunde därför bli större än hemgiften, eftersom den dotter som gifte sig

världsligt kunde få ytterligare arv när föräldrarna dött. Jag tror inte på Catharina Anderssons förslag att dottern var en gåva till klostret, utan det var ingiftesdonationen som var gåvan till klostret, och för den fick deras dotter utbildning och ett hem. Att låta dottern få gå i kloster var en gåva till dottern, enligt min mening. Hon återgäldade gåvan genom att vara familjens förbedjerska. Detta gav inte bara fadern status, utan det symboliska kapitalet tillföll hela familjen.

Gabriela Bjarne Larsson^{*}

^{*}Fakultetsopponent